

NOVICE

kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči.

Odgovorni vrednik *Dr. Janez Bleiweis.*

Tečaj VIII.

V sredo 31. maliga serpana (julija) 1850.

List 31.

Kdo smé bolno živino ozdravljati?

Po cesarskih postavah smé le tisti bolezní ozdravljati, naj bojo človeške ali živinske, ki se je zdravilstva učil, in ki je po dokončaním uku v šoli veljavno pismo dobil, de ima pravico ozdravljanja.

Vsak drug, ki nima take pravíce v rokah, pa vunder ljudi ali živino ozdravlja in za to še plačilo jemlje, je mazač (Curpfuscher), zoper kteriga so cesarske postave dane, de se ima kaznovati (štrafati).

Kér smo bili unidan pri neki taki očitni sodbi v Ljubljani pričjoči, pri kteri je bil živinsk mazač v ječo za 5 dni obsojen, smo slišali ga se izgovarjati, de ni vedil za tako postavo, in je prav zvito zraven pristavil, de je mislil, de v potrebi smo si clo dolžni eden drugimu pomagati v vsih zadevah.

Čeravno po postavah to nobeniga ne zagovarja, de postave ni vedil, kér vsako dano postavo mora tisti vediti, kteriga zadéva, smo se vunder namenili, od mazačev in mojstrov-skazov v „Novicah“ kaj spomniti in sploh naznaniti, de mazaštvo je po cesarskih postavah oestro prepovedano, in de vsak, ki se tega kriviga stori, bo kaznovan.

K mazačem se pa ne štejejo samo možaki in babe, ki brez uka in pravíce živino ali ljudi ozdravljajo, temuč tudi vsi konjederci (Wasenmeister) od zadnjiga do perviga, če še tako mogočniga in „kunšniga.“

Vsak konjederc, če se z ozdravljanjem živine peča, je mazač, in zoper njega so še posebne postave dane, de se ne smé z bolno živino pečati. Če je za to tožen, zapade kazni.

Postava zoper konjederce je že stara, ki jo je že cesarica Marija Terezija dala. Čeravno je takrat še veliko menj pooblastenih živinskih zdravnikov bilo, je vunder že vladarstvo za potrebno spoznalo, konjedercam ozdravljanje živine oestro prepovedati, zato ker je skušnja učila, de neizučeni mazači veliko več škode storé kakor prida, in de so dostikrat konjederci v škodo cele dežele kužne bolezní zatrosili.

To bi imela še vsakimu človeku pamet dati, de kdor se ni kakiga rokodelstva (antverha) dobro učil, ga tudi nikdar dobro ne bo znal. Spoznanje bolezní pa ni kako sirovo rokodelstvo, ampak je umetnost, ki se opira na natanjčno poznanje telesnih opravil in tavžent in tavčent razložkov, ki so med boleznimi. Iz tega, de je konjederc že večkrat živini kožo oderl in po verhu bolne dele ogledal, si ni še nobene zdravilne vednosti pridobil. Če bi to bilo, bi znal tisti, ki barve dela, tudi malati, — tisti, ki les seka, tudi orgle delati, — tisti, ki platno tkè, tudi srajce šivati i. t. d.

Vsa konjederska zdravilna vednost je tedaj, kakor vsaciga družiga, ki se ni te umetnosti učil in je ni večkrat skušal, le puhla, poveršna mazarija brez nog in glave. Včasih jo scer tudi kak mazač prav zadéne

— ali slepa kura tudi včasih zerno najde, in natora dostikrat sama pomaga brez vsiga zdravilstva; ja natore moč je tako velika, de dostikrat premaga neumniga zdravnika in neumne zdravila.

V družih rečéh imamo še bistre samouke; — ali v zdravilnih rečéh ne more samouk nič „stuhtati“, ker mnogoverstno ravnanje in notranja moč natore se da le po natanjčnim poduku spoznati.

Pa — „v nesreči moramo eden družimu pomagati“ — je rekel zviti mazač. To je res, in je tudi prav v sili. Ali, prijatel mazač! povej nam: ali boš ti tudi zares pomagal? Ali bi ne bila večkrat veliko večí sreča, če bi setí živine ne bil dotaknil? Ali ne boš ti s tem, de svoje sosede s svojo „kunštjo“ slepariš, jih premotil, de namest v nesreči umniga živinskiga zdravnika iskati, pri tebi pomoči išejo? Lej! to je tvoja narveči pregreha, de ti takó ljudi zapelješ, de dostikrat še zoper cesarske postave ravnajo, ktere so v nalezljivih in kužnih boleznih predpisane. Če pa ti pri tem morebiti še svojo kmetijo ali rokodelstvo zane-mariš ali clo na kol obesiš, in se kakor „kunšniga“ zdravnika okoli klatiš in plačati daš, do cesar nimaš pravíce, tedaj prav „kontrabantar“ živinozdravilstva postaneš — to je pregreha, zoper ktero so cesarske postave.

Pa boš morebiti rekel: „Saj se ne silim ljudém; kaj morem jez za to, de imajo ljudjé zaupanje do mene?“ Zna biti, de imajo nevedni ljudjé zaupanje do tvoje „kunšti“, in vsak gospodar zna s svojo kravo ali s svojim konjem zares storiti kar hoče — to je vse res: ali ti, prijatel mazač! ti nimaš pravíce živine ozdravljati. Če ni boleznin kužna, ne bo gospodar živine kaznovan, če jo je tebi ozdravljati dal, tode ti boš kaznovan, de si se podstopil, jo ozdravljati; — če je pa boleznin kužna, de se iz tega še kakšna druga nesreča zgodi, bosta pa ti in gospodar v luknjo prišla. Takó velevajo postave, in takó se je zgodilo tudi unkrat tistim, ki so imenovanimu mazaču svojo živino ozdravljati dali.

Od garij in lišajev pri živini.

Prav pogostama se sliši, de imajo zlasti konji letas garje ali lišaje (Schäbe, Krätze).

Ta kužna boleznin izvira večidel iz nesnažnosti, če se živina vsaki dan pridno ne češe in večkrat ne koplje, — izvira tudi od slabe kerme (futra) in če živina strada, — pa jo tudi ena živina od druge naleze, če zraven nje stoji, ž njo dela, se z ravno tistim štrigeljam češe i. t. d. Tudi človek jo zna nalesti.

Garjeva živina se mora tedaj nar poprej od vse druge ločiti, — mesto, na kterim je stala, se mora z lugam čisto omiti ali pa z apnam pobeliti, — komat in vsa druga oprava se mora čisto oprati, — štrigelj in kertače naj se do čistiga speró.

Garjeva ali lišajeva živina se mora od glave do nog čisto spirati in ribati vsaki dan, de se vse garje in lišaji odpravijo.

S čim se pa spira in umiva? Napravi si nar poprej močniga luga in dergni živino po celim životu, kjer koli kaj lišajeviga vidiš, — ko si jo s tem dobro zmil, jo dergni s černo žajfo, in pusti, de se žajfnica na nji posuši.

Popoldne jo s čisto vodo dobro spéri. Drugi dan delaj spet takó, kakor prvi dan — in, če niso lišaji prav zastarani, jih boš odpravil večidel v enim tednu, če boš vsaki dan pridno ravnal, kakor smo rekli. Kopaj jo v vodi tudi večkrat.

Znamnje, de lišaji zginejo, je: če poprej bela lišajeva koža černkasta postane in se nič več ne luši.

Ako bi jih s samim močnim lugam in s černo žajfo ne odpravil, skuhaj tobaka (tistiga, ki je zvezek (pakeljc) po krajcarji) in to tobakovo vodo zmešaj z lugam in žajfo, in živino umivaj.

Ker so pa garje ali lešaji nalezljiva bolezin, ktera se dostikrat po živini cele vasi, cele soseske, in clo cele dežele razširi, je postava dana, de se ta bolezin ne sme skrivati, ampak županu ali ces. gospóski na znanje dati, de se potem ozdravljanje po postavah zgodí in garjeva živina z drugo zdravo v nobeno dotíko ne pride.

Nekaj od očitnih sodb po novih vstavnih postavah.

Očitno in besedno ravnanje, ktero je zdej pri sodbah vpeljana, je prav lepa naprava, pri kateri se hitro brez vse dolgočasne pisarije, in v pričo ljudi, ki hočejo pravdo poslušati, sodba sklene. Le en glas je tudi od vsih strani, de ta kratka sodniška naprava ljudem prav dopade.

Tistim scer, ki bojo po ti sodbi kazni (štrafingi) zapadli, tudi ta sodba, se vé de, ne bo dopadla; taki bojo vselej godernjali, zabavljali in se ustili „de ni pravice“. To je stara reč; takó stara, kakor svet. Kdor je obsojen, če lih dobro vé, de popolnoma po pravici, bo vunder le godernjal in zabavljaj, de ni pravice na svétu. Nar večí hudodelec dostikrat do čistiga tají svojo pregreho in se nedolžniga dela.

De bi tedaj obsojeni, njih pomagaci, njih prijatli in njih zlahta ne zabavljali kakor zoper vse tako tudi zoper te nove sodbe, tega ni nikdar pričakovati; to nikdar ne bo drugači, dokler bo svet stal.

Pa nekaj družiga moramo opomniti zastran očitniga ravnanja, cesar nas je skušnja učila.

Kader se vsedeta tožnik in toženc pred sodnika na klopí, de razložita vsaki svojo reč, se vé de nista prijatla. Nekoliko jeze — to ne more drugač biti — prinese vsak seboj v sodnico.

Če pa sta toženc in tožnik posebno strastniga, serditiga serca, in če sta zraven tega še prav sirova, zarobljena človeka, se začneta v pričo sodnika in vsih pričujočih z nar geršimi perimki zmerjati, in eden nad družiga se tako hudo repenčiti, de malo manjka, de eden nad družiga ne planeta in se biti ne začneta. Če se lih bitva ne zgodí v sodnici, se vunder na takim svetim mestu, koder krucifiks na mizi stojí in se pravica sodi, nikakor ne spodobi tako gerdo nesramno obnašanje; — cesar se pa je še bolj batí, je, de če taka tako serdita in zlo razkačena človeka sodnico zapustita, zna domú gredé eden nad družiga planiti in se pretepati začeti, posebno če je ta ali uni še enmalo vinjen.

Perva potreba tedaj bi bila, de bi vselej, preden se pravda začne, se tožnik in toženec resno opomnila, de ima vsak svojo pritožbo mirno in spodobno povedati

in na vprašanje spodobno odgovore dati, vse gerdo in nesramno zmirjanje in prepiranje med sabo pa naj se oistro prepove, ker to je zoper čast sodnice in postave. Berž ko bi kak zarobljenc nespodobno razsajati začel, naj se mu z ojstrostjo beseda ustavi in nikakor ne pripustí, de bi reči kvasil, ki ne segajo v pravdo. Le tako bo mirno ravnanje mogoče. —

Če lih, kakor smo gori rekli, obsojeni nikdar ne bo hotel obstati, de je sodba pravična, je na dalje vunder zavolj njega in zavoljo pričujočih potreba, de se povsod v vprašanjih in v predsodkih odgovorov tožnika, toženca in prič do jedra seže, in de se posebno podlage, na ktere se postavna razsodba (urtel) opira, obsojenimu prav razložno in jasno povedó. Omikan človek kmalo vse zapopade, od neomikaniga pa se to ne da tirjati; njemu se mora tedej vse razložno dopovedati, de zapopade in dostikrat nepotrebne pritožbe ne začena.

H temu je pa treba, de sodnik tisti jezik, v kterim je sodba, gladko govori, de se mu beseda nikakor ne upira. Če pa pravimo, de je potreba de sodnik jezik gladko govori, ne terjamo, de bi mogel, postavivimo, sodnik v slovenskim jeziku, slovenski jezik tako čisto govoriti, kakor ga pišemo. Tako terjanje bi bilo sedaj, ko so vradniki še le začeli v slovenskim jeziku delati, gotovo nespametno, — kaj taciga zamore le kak prenapet „purist“ terjati.

Vsak začetek je težak. Naj se tedaj vradniki nikar tega ne bojé, če mešajo o začetku tudi ptuje besede, posebno nemčice (germanizme) vmes; noben pameten človek jim ne bo tega o začetku zameril, marveč je po naših mislih še clo treba, de se nektere čeravno ne čiste slovenske besede v vradnicah rabijo, ki so pa prostimu ljudstvu še zdaj bolj znane. Med tem bojo, prebiraje deržavni in deželni zakonik in pa slovenske časopise, se vradniki kmalo navadili čiste slovenšine, ako imajo le pravo ljubezin do vstavniga ravnanja in do slovenskiga naroda med kterim živijo. Tolmači pa nikakor ne smejo k očitni pravdi.

Takó bojo vradniki ob kratkim sami postali učenički čistiga slovenskiga jezika v slovenskih vradnicah (kancilijah), in po pridigah v cerkvi, po poduku v šoli, po ravnanju v vradnicah in po bukvah in časopisih se bo od dné do dné bolj omikal naš domači jezik, takó lep pa toliko lét zametovan in zane-marjen — zdaj pa v svoje pravice postavljen.

Kjer ni ljulike, lepo žito raste.

Ta pregovor mora vsakteri kmetovavec iz lastne skušnje poterditi; zato pleve svoje polje, de odpravi hudiga sovražnika. Pa kakor med žito, tako tudi med ljudi zaleze ljuliki enako strupeni človeški zaveržek, kteri še veliko hitrejši svojo okoljšino ostrupeni, in dobre prirojene lastnosti bližnjiga zatara, kakor ljulika pšenico. Nar gotovši izgledi takiga ostrupljenja se kažejo pri prerajtovanju odkupa z emliš nekdanjih gospóskinih davkov. Kamor glas hudobnih zraven pa zarobljenih podpihovavcov ni segel, se kmetje pametno in postavno brez vsiga opiranja sponašajo, in gospodam, ki vse le k njih dobrimu obračajo, z lepim zadržanjem na proti grejo, ter se voljno v postavne zaveze podajo, kterih nihče odverniti ne more.

Posebno lepiga zadržanja pri tem opravilu so bili Kamenčani in Tuhinci, tudi so se pametno obnašali prebivavci Moravske dolíne. Nasproti so pa sosedje iz Černe, Tuine, Podgire, Šmarce in Volčjigapotoka očitno pokazali, de so od neke hude, močno strupene ljulike razkačeni, ktera se je med-nje vrinila. Med tem, ki so uni svoje dolžnosti lepo v pretehtanje dali, so se ti ustavljali k prerajtanju priti. Za